

होता.

दौलतराव मोरे हे जावळीचे सरदार इ. स. १६४७ या वर्षी निपुत्रिक मरण पावले. तेव्हा त्यांच्या आईने शिवथरकर मोरे यांच्या घराण्यातील कृष्णाजीबाजी यास दत्तक घेतले. अर्थात ही गोष्टी प्रत्यक्ष अमलात आणण्यासाठी शिवाजी महाराजांनी सहकार्य केले होते. वास्तविक पाहता मोरे यांच्या गादीचा वारस ठरविण्याचा अधिकार हा विजापूरच्या आदिलशहाला होता. परंतु शिवाजी महाराजांनी आदिलशहाचा अधिकार झुगारून देऊन या वारस प्रकरणात लक्ष घातले. म्हणजेच कृष्णाजी बाजी हे जावळीचे वारस झाले ते केवळ शिवाजीच्या कृपेने. बखर पाहता जावळीच्या मोऱ्यांशी शिवाजी महाराज सहकार्य करीत होते असे दिसत असले तरी जावळीचा प्रदेश जिंकणे आवश्यक आहे हे शिवाजी महाराजांनी मनाशी ठरवले होते.

शिवाजी महाराजांनी जावळीकर हल्ला का केला ?

(१) जावळीचे मोरे यांना आपल्या घराण्याबद्दल मोठा अभिमान होता. ते स्वतःला चंद्रगुप्त मौर्यांचे वंशज समजत. भोसले घराणे आपल्या बरोबरीचे नाही असे मोरे समजत. ही बाब शिवाजी महाराजांना खटके.

(२) निरा व कृष्णा या प्रदेशातील जहागीरदारांत एकजूट घडवून आणण्यासाठी शिवाजी महाराज जे प्रयत्न करीत होते त्यास मोरे यांनी विरोध केला होता. त्यातून मोरे व शिवाजी यांच्यात वितुष्ट आले होते.

(३) चंद्रराव मोरे व त्यांचे भाईबंद यांनी शिवाजीच्या राज्यात जे अपराध किंवा गुन्हेगार होते त्यांना आश्रय दिला होता. अशा अपराध्यांपासून स्वराज्यास धोका होता.

(४) बारा मावळ हा प्रांत शिवाजीच्या ताब्यात होता. परंतु या प्रदेशात चंद्रराव मोरे नेहमी हस्तक्षेप करीत. गुंजन मावळची देशमुखी हैबतराव शिळमकर यांच्यावरील होती. तो चंद्रराव मोरे यांचा भाचा होता. शिवाजी हैबतरावांची देशमुखी बळकावण आहे असे सांगून मोरे यांनी त्यांचे कान फुंकले. एवढेच नव्हे तर स्वतःच त्या देशमुखी आपला हक्क सांगण्यास सुरुवात केली.

(५) मोगलांशी भविष्यकाळात संघर्ष अटळ आहे हे शिवाजीने गृहीत धरले होते. अशा संघर्षाच्या वेळी जावळीच्या प्रदेशाचा उपयोग होणार होता. कारण जावळीस लष्करी तळ स्थापन केल्यास मोगलांशी लढा देणे सुलभ जाणार होते. म्हणून शिवाजी महाराजांना जावळीचे राज्य हवे होते.

(६) जावळीचे राज्य हे शिवाजीच्या हिंदवी स्वराज्याच्या ध्येयाच्या आड येत होते. सभासद बखरीतील माहितीनुसार शिवाजी महाराजांनी खुद्द म्हटले होते, “चंद्रराव मोरे यास मारल्याशिवाय राज्य साधत नाही.” म्हणजेच हिंदवी स्वराज्याच्या ध्येयाच्या पूर्तीसाठी जावळी जिंकणे आवश्यक आहे असे शिवाजीचे मत होते.

(७) जावळी जिंकण्यास हीच वेळ (१६५५-५६) अनुकूल आहे हे चाणाक्ष शिवाजीने ओळखले होते. कारण विजापूरचा मोहम्मद आदिलशहा हा मृत्युशय्येवर पडला होता. त्याच्या दरबारात कारस्थानांना ऊत आला होता. वाईचा सुभेदार अफझलखान हा कर्नाटकच्या मोहिमेवर गेला होता. दक्षिणेचा मोगल सुभेदार औरंगजेब हा जावळीबाबत उदासीन होता व त्याची नेमणूकही नुकतीच झाली होती. एकूण राजकीय पार्श्वभूमीवर जावळीवर स्वारी करण्याचे शिवाजी महाराजांनी ठरविले.

८. बीरवाडी भागातील काही गावच्या पाटीलकीच्या प्रश्नावरूनही शिवाजी व मोरे यांच्या संबंधात तणाव निर्माण झाला होता.

जावळीचे मोरे व शिवाजी महाराज यांच्यातील पत्रव्यवहार :- जावळीच्या मोच्यांशी प्रत्यक्ष युद्ध करण्यापेक्षा त्यास सामोपचाराने समजावून सांगावे म्हणून शिवाजी राजे यांनी १६५५ मध्ये जावळीच्या मोच्यांशी पत्रव्यवहार केला. त्यात शिवाजी महाराज म्हणतात, “तुम्ही मुस्तफद (व्यर्थ) म्हणविता. आम्हास हे राज्य श्री शंभूने दिले आहे. तेव्हा विनाकारण व्यर्थ अभिमान न दाखविता आम्हांस अंकित व्हावे. अंकित न झाल्यास तुमची जावळी ताब्यात घेऊन तुम्हास आम्ही कैदेत टाकू.” परंतु या पत्राचा जावळीच्या मोच्यांना राग आला व त्यांनी उत्तर लिहिले, “तुम्ही काल राजे जाहला. तुम्हांस राज्य कोणी दिले ? आपल्या घरी आपणांस फुकटचे राजे म्हणवून घेतले तर ते कोण मानील ?”

या पत्रामुळे शिवाजी राजे संतप्त झाले. त्यांनी चंद्रराव मोरे यांना दुसरे पत्र पाठविले व जावळीच्या मोरे यांनी शरण यावे नसता जिवे मारण्याची धमकी दिली. पण याही पत्राची दखल जावळीच्या मोच्यांनी घेतली नाही. त्यामुळे आता शिवाजी-मोरे यांच्यात

मिळण्याची शक्यता नव्हती. कारण आदिलशाही सम्राट हा मृत्युशय्येवर होता. त्याच्या सरदारांमध्ये भांडणे चालू होती व वाईचा सुभेदार अफझलखान हा कर्नाटक मोहिमेत गुंतला होता.

जावळी जिंकली :- (१५ जानेवारी १६५६) शेवटी शिवाजी राजे यांनी जावळी जिंकण्याचे ठरविले. या मोहिमेचे नेतृत्व त्यांनी स्वतःच केले. त्यांच्यासोबत कान्होजी जेधे, बांदल देशमुख, सूर्याजी काकडे, शिळमकर देशमुख, रघुनाथ बह्याळ इ. मंडळी होती. तर चंद्रराव मोरेकडून प्रतापराव मोरे, हनुमंतराव मोरे, बाबाजी राऊत इ. मंडळी होती. शिवाजीने यांच्या वतीने जावळीच्या मोऱ्यांशी बोलणी सुरू केली पण ती सुरू असतानाच शिवाजीच्या सैन्याने अचानक जावळीवर हल्ला केला. मोरे यांचे लष्कर वाटाघाटी सुरू असल्याने बेसावध राहिले. जावळीचे मोरे व शिवाजी राजे यांच्यात युद्ध होऊन त्यात मोरे यांचा समर्थक हनुमंतराव मोरे मृत्यू पावला. त्यानंतर मात्र मोरे यांच्या लष्कराची पांगापांग झाली. त्याच दिवशी जावळी शिवाजी राजे यांच्या ताब्यात आली. चंद्रराव मोरे हे पराभव अटळ आहे म्हणून आपल्या बायकामुलांसह रायरी किल्ल्यावर आश्रयास गेले. शिवाजी राजे अडीच महिने जावळी येथे मुक्कामास होते. या काळात त्यांनी जावळीच्या कारभाराची घडी व्यवस्थित बसविली. महाराजांनी जावळीची सुभेदारी कृष्णाजी बाबाजी यास दिली. वतनाचे जुने तंटेही त्यांनी सोडविले.

चंद्रराव मोरे यांचा अस्त :- मोरे ज्या रायरीच्या किल्ल्यावर आश्रयाला होते तो किल्ला जिंकण्यासाठी स्वतः शिवाजी राजे ३० मार्च १६५६ रोजी रायरीला आले. चंद्रराव मोरे यांनी हा किल्ला एक महिना लढविला पण शेवटी ते पराभूत झाले. चंद्रराव मोरे यांना कैदेत टाकण्यात आले. रायरीचा किल्ला शिवाजी महाराजांच्या ताब्यात आला. या किल्ल्याचेच पुढे रायगड हे नामकरण करण्यात आले. तुरुंगात असतांनाही चंद्रराव मोरे यांनी स्वराज्यविरोधी कारवाया चालूच ठेवल्या. २७ ऑगस्ट १६५६ रोजी जावळीच्या मोऱ्यांनी कैदेतून पळून जाण्याचा अयशस्वी प्रयत्न केला. तत्पूर्वी त्याने मुधोळकर घोरपडे यांना सुटकेसाठी चोरून पत्रे लिहिली. पण त्याच्या दुर्दैवाने ती पत्रे महाराजांच्या हाती पडली. तेव्हा शिवाजी महाराजांनी चंद्रराव मोरे यांचा शिरच्छेद केला. चंद्ररावचा मुलगा बाजी हा पळून गेला व पुढे राजा जयसिंगाला मिळाला.

जावळी प्रकरणी शिवाजी राजे यांच्यावरील इतिहासकारांचे आक्षेप व बखरकारांनी

केलेल्या नोंदी :-

सर जदुनाथ सरकार यांनी महाराजांना जावळी प्राप्ती ही योजनाबद्ध खून व विश्वासघात यामुळेच होऊ शकली असे म्हटले आहे. "The acquisition of Javali was the result of the deliburote murder and organised treachery on the part of Shivaji."

चंद्रराव मोरे यांच्या मृत्यूसंबंधी बखरकारांच्या नोंदी भिन्न आहेत.

शेडगावकर भोसले बखर व चित्रगुप्त बखर यांतील नोंदीनुसार चंद्रराव मोरे यांच्या वयात आलेल्या देखण्या मुली शिवाजी राजांना करून घेण्याच्या संदर्भात बोलणी करण्यासाठी रघुनाथ बल्लाळला जावळीला पाठविण्यात आले. चंद्रराव मोरे त्यांच्या स्वागताला सामोरे येताच रघुनाथ बल्लाळने कट्यार भोसकून चंद्रराव मोरे यास ठार केले. चिटणीस बखरीतील नोंदीनुसार रघुनाथराव बल्लाळने चंद्रराव व त्याचा भाऊ सूर्यराव यांना गुप्त मसलतीसाठी बोलावून त्यांचा खून केला. तर शिवभारतकार परमानंद सांगतात की, कृष्णाजी मोरे, त्यांचा बंधू बाजी मोरे, त्यांचे वडील व दिवाण हे सर्व युद्धात ठार झाले. श्रीदिग्विजय बखरीनुसार चंद्रराव लढता लढता मृत्यू पावला व त्यांचे पुत्र बाजी व कृष्णराव या दोघांना शिवाजी राजे यांनी कैद केले. पुढे विजापूरकरांशी गुप्त पत्रव्यवहार केल्यानंतर त्यांना देहांताची शिक्षा मिळाली. मोरे घराण्यातील मुले व बायका यांना सोडून देण्यात आले. सभासद बखरीतील माहितीनुसार शिवाजी राजे यांनी रघुनाथ बल्लाळ यास "चंद्रराव मोरे यांना मारल्याशिवाय राज्य साधत नाही." असे सांगितल्यानंतर ते जावळीत १००-१२५ धारकरी घेऊन गेले. चंद्ररावांची वाटाघाटी करण्यासाठी म्हणून भेट घेतली व प्रसंग पाहून चंद्रराव व सूर्यजीराव या दोघा भावांस ठार केले. तसेच चंद्ररावाचा भाऊ हनुमंतराव यास सोयरिकीच्या निमित्ताने बोलावून त्यास संभाजी कावजी याने ठार केले.

एकंदरीत, बखरकारांच्या जावळी प्रकरणातील नोंदींत भिन्नता दिसते. चंद्रराव मोरे यांचीच छोटी बखर उपलब्ध आहे. त्यात चंद्रराव मोरे यांना मुली असल्याचा उल्लेख नाही. तसेच चंद्रराव मोरे यांचा खून त्यांच्या मुलांचे खून याबाबत बखरकारांत एकवाक्यता दिसत नाही. 'शककर्ते शिवाजी' चे लेखक विजय देशमुख यांच्या मते, "चंद्रराव मोऱ्यांची बखर, काही अस्सल पत्रव्यवहार, जेधे शकावली, शिवापूर दफ्तरातील नोंदी या साधनांवरून जावळी प्रकरणावर सुसंगत प्रकाश पडतो व त्यानुसार

शिवाजी महाराज महत्त्वाचा मानतात हे आता सिद्ध झाले. मोहिते यांच्या कारभाराबद्दल
हाजी राजे यांच्याकडेही तक्रारी गेल्याने त्यांनीही या प्रकरणी शिवाजी महाराजांचीच
जजू घेतली. या विजयानंतर महाराजांनी आपला नियोजित विवाह गायकवाड यांच्या
कवारबाईशी उरकून घेतला. त्यानंतर शिवाजी महाराजांनी लगेच दोन विवाह आणखी
कलेले दिसतात.

१) ८ एप्रिल १६५७ (काशीबाई) २) १५ एप्रिल १६५७ (गुणवंताबाई)

जावळी विजयानंतर शिवाजी महाराजांनी तोरणा व राजगडाच्या दरम्यान
असलेला रोहिडा किल्ला जो हिरडस मावळच्या देशमुखांच्या हाती होता, तो जिंकला.
या किल्ल्याचा सुभेदार बाजीप्रभू देशपांडे असला तरी हा किल्ला जिंकल्यानंतर तो
शिवाजीच्या विनंतीवरून शिवाजीच्या नोकरीत आला.

शिवाजी महाराजांच्या कर्नाटकावरील स्वाऱ्या :- विजापूरचा आदिलशहा ४
नोव्हेंबर १६५६ रोजी वारला. त्यानंतर त्याच्या दरबारात कटकारस्थाने, अधिकारप्राप्ती
व गादीसाठी वारस यासाठी भांडणे सुरू झाली. या परिस्थितीचा फायदा घेऊन शिवाजीने
धारवाड प्रांतावर स्वारी केली. नंतर तेथून माघार घेऊन १६५७, ५८, ५९ या तीनही
वर्षी त्यांनी कर्नाटकावर स्वाऱ्या केल्या. या स्वाऱ्यांचा हेतू लूट मिळवणे हा होता.

अफझलखानाचा वध

अफझलखानाचा वध ही घटना शिवाजी महाराजांच्या जीवनातील व मराठ्यांच्या
इतिहासातील एक नाट्यमय व अद्भूत घटना होय. या घटनेमुळे मराठ्यांचा
आत्मविश्वास वाढला. अफझलखानाचा पराभव व वध यामुळे विजापूरच्या
आदिलशाहीस मोठा धक्का बसला. तसाच तो मोगलशाहीलाही बसला. इंग्रज, डच,
पोर्तुगीज, फ्रेंच या परकीय सत्ता शक्तीही शिवाजी महाराजांकडे आदरयुक्त भयाने पाहू
लागल्या.

आदिलशाही सुलतान महंमदशहाच्या मृत्यूनंतर अली आदिलशहा हा सत्तेवर
आला. पण सत्तेची खरी सूत्रे महंमदशहाची आई बेगम बडी साहिबा हिच्या हातांत

होती. आदिलशाही सुलतान महंमदशहा याने व त्याच्या मृत्यूनंतर बेगम बडी साहिबा हिने शहाजीला पत्र पाठवून आपल्या पुत्राच्या कारवायांवर नियंत्रण घालावे नसता भयंकर परिणाम होतील, असे पत्राद्वारे कळवले होते. पण शहाजीराजांनी “शिवाजी आपल्या ऐकण्यात नाही” असे कळवले होते. या पार्श्वभूमीवर शिवाजीच्या एकूण हालचालींवर नियंत्रण घालण्यासाठी एखादा पराक्रमी, शूर सरदार जो युद्धात व राजनीतीत अनुभवी होता असा नेमावा असे आदिलशाही दरबाराने ठरविले. त्यातून अफझलखानाची निवड करण्यात आली होती. अफझलखान त्यावेळी स्वारीवर कर्नाटकात गुंतला होता. त्यास विजापूरला बोलावून घेण्यात आले व शिवाजीचे पारिपत्य करण्याची जबाबदारी त्याच्यावर सोपविण्यात आली. स्वतः अफझलखानानेही प्रतिज्ञा केली. तो शिवाजीला ‘पहाडातील उंदीर’ म्हणत असे. परंतु अफझलखानाने शिवाजीला मृत किंवा जिवंत पकडण्याची ही जी प्रतिज्ञा दरबारात घेतली, हा प्रसंग काल्पनिक वाटतो. अज्ञानदासाच्या पोवाड्यात या प्रतिज्ञेचा उल्लेख आहे. कारण शिवाजीविरुद्ध मोहीम काढत असताना त्याची माहिती शिवाजीस मिळू नये याची गुप्तता घेतली असणार हे उघड आहे.

शिवाजीविरुद्ध अफझलखानाची निवड करण्यामागे निश्चित अशी एक पार्श्वभूमी होती :-

१. अफझलखान हा अत्यंत पराक्रमी, कर्तबगार व स्वामीनिष्ठ असा सेनापती होता.
२. अफझलखान हा भोसले घराण्याचा द्वेषा होता. आदिलशाही दरबारात असताना शहाजीचे महत्त्व कमी करण्याचा त्याने वारंवार प्रयत्न केला होता. २५ जुलै १६४८ रोजी जिंजीजवळ शहाजी राजे यांना अटक केल्यानंतर त्यांना वाजतगाजत विजापूरला आणण्याचे काम अफझलखानाने केले होते.
३. अफझलखान हा वाई प्रांताचा सुभेदार होता. वाई व आसपासच्या प्रदेशाची (रस्ते, नद्या, जंगले, दऱ्याखोऱ्या) त्यास चांगली माहिती असल्याने त्याची निवड करण्यात आली.
४. अत्यंत क्रूर, कपटी म्हणून अफझलखानाची ख्याती होती. शिरेपट्टणचा राजा कस्तुरीरंग यास खानाने भेटीसाठी म्हणून छावणीत बोलावले व त्याचा वध केला.
५. अफझलखान हा उच्च कुलीन नव्हता. तो मुळात एका भटारणीपासून झालेला

मुलगा होता. आपण उच्च कुळातले नाहीत ही उणीव त्याने स्वतःच्या कर्तृत्वाने भरून काढली होती. त्याने कर्नाटकात पराक्रम गाजविला होता. कर्नाटकातील श्रीरंगपट्टण, कर्णपुरम्, मदुरा, कांची, बेदनूर येथील मांडलिकांवर त्याने प्रचंड विजय इ. स. १६३७-३८ मध्ये मिळवला होता. आदिलशहाचा सेनापती रणदुल्लाखानाचा तो आवडता सेनापती होता.

६. अंबे कॅरे या फ्रेंच प्रवाशाने अफझलखान कसा उलट्या काळजाचा होता यासंबंधीची एक ऐकीव माहिती आपल्या प्रवासवर्णनात नोंदविली आहे. त्यानुसार शिवाजीवरच्या मोहिमेत गेल्यानंतर आपल्या जनानखान्यातील स्त्रिया परपुरुषांशी संबंध ठेवतील या भयाने व काल्पनिक द्वेषाने जनानखान्यातील २०० स्त्रियांची हत्या अफझलखानाने केली होती.

७. अफझलखान हा हिंदूंचा व हिंदू धर्माचा कडवा शत्रू होता. हिंदू देवदेवतांच्या मूर्ती फोडण्यात त्यास आनंद वाटत असे. त्याने स्वतःला धर्माचा सेवक, मूर्तीचा विध्वंसक व काफिरांचा विध्वंसक ही विशेषणे लावली होती.

मोहिमेची तयारी :- अफझलखानाने शिवाजीच्या विरुद्धच्या मोहिमेची जय्यत तयारी केली होती. १०,००० घोडदळ, १०,००० पायदळ, त्याशिवाय हत्ती, उंट, बैल, तोफखाना, दारूगोळा वगैरे साहित्यपण दिले होते. त्याशिवाय या मोहिमेत स्वराज्यातील जी मंडळी सहकार्य करणार होती त्यांना इनामे देण्यासाठी बादशहाच्या सहीशिक्क्याचे कोरे कागदही घेतले होते. ही मोहीम ३ वर्षे चालली तरी कोणताही तुटवडा पडू नये अशी जय्यत तयारी करण्यात आली होती. मोहिमेवर निघताना आदिलशहाने त्याचा वस्त्रे, आभूषणे देऊन सत्कार केला व त्याला स्वतःची रत्नजडित कट्यार भेट दिली. या मोहिमेत एकूण २२ सरदार दाखल झाले होते असे परमानंद यांनी 'शिवभारता' म्हटले आहे. परंतु प्रत्यक्षात पुढील सरदार या मोहिमेत अफझलखानाच्या बाजूने शिवाजीचे पारिपत्य करण्यासाठी दाखल झाले होते.

१. अंबरनाथ

८. गुलाम बर्बर

१५. घाटगे

२. याकुतखान

९. सिद्दी हिलाल

१६. काटे

३. मुसेरखान

१०. घोरपडे

१७. प्रतापराव मोरे

४. हसनखान

११. नाईकजी पांढरे

१८. नाईकजी खराटे

५. रणदुल्लाखान

१२. शंकरजी मोहिते

६. पिलाजी मोहिते १३. कल्याणजी जाधव

७. अंकुशखान १४. मंबाजी भोसले

अफझलखानाच्या स्वारीचा मार्ग व रस्त्यातील त्याचे अत्याचार :- सप्टेंबर १६५९ च्या सुमारास अफझलखान विजापूरहून स्वराज्याच्या रोखाने निघाला. त्याच्या पहिल्याच मुक्कामात 'फत्तेलष्कर' हा शुभशकुनी हत्ती मृत्यू पावला. परंतु या घटनेमुळे त्याचे मनोधैर्य खच्ची होऊ नये म्हणून बादशहाने स्वतःचा हत्ती दिला. इंदापूरच्या प्रदेशातून स्वराज्यात घुसण्याचे त्याने ठरविले. तुळजापूरची देवी ही शिवाजी राजे यांचे दैवत होते. त्याने ते उद्ध्वस्त केले तर शिवाजी राजे चिडून युद्धास तयार होतील असा त्याचा अंदाज होता. म्हणून त्याने प्रथम पंढरपुरास येऊन प्रथमतः विठ्ठलाचे मंदिर उद्ध्वस्त केले. नंतर तुळजापूरला येऊन त्याने मंदिराची मोडतोड केली. तेथील पुजाऱ्यांनी मुळ देवी अज्ञात जागी लपवून ठेवली व त्या जागी दुसरी एखादी मूर्ती ठेवल्याने मूळ देवीची मूर्ती सुरक्षित राहिली.

सेतू माधवराव पगडी यांच्या मते, "या मोहिमेत अफझलखानाने पंढरपूर, तुळजापूर येथील दैवते मोडली यास पुरावा नाही. विजापूरहून वाईस जाणाऱ्या वाटेवर तुळजापूर लागत नाही. वाईस लष्कर घेण्यासाठी निघालेला अफझलखान तुळजापूरला कशाला जाईल?" अशी शंका पगडी व्यक्त करतात. अफझलखानाचा उपसर्ग मूर्तींना होईल म्हणून मूर्तींचे स्थानांतर करण्यात आले असावे असा निष्कर्ष पगडी काढतात.

वाईच्या रोखाने अफझलखान निघाला. वाईच्या राजरस्त्यावर असलेल्या मलवडी या गावात त्याने लूट केली. बजाजी नाईक निंबाळकर (हा शिवाजी महाराजांचा व्याही होता. सईबाईचा बंधू होता. महाराजांची कन्या सखूबाई ही बजाजीचे पुत्र महादजी नाईक यांना दिली होती.) आदिलशाहीचा चाकर होता. अफझलखानाने त्यास कैद केले. मुस्लिम धर्माची दीक्षा दिली व हत्तीच्या पायाखाली देण्याचे घोषित केले. शेवटी मलवडीचे एक जहागीरदार नाईकजी राजे पांढरे याने मध्यस्थी केली. शेवटी ६०,००० होन एवढा दंड भरून बजाजी नाईक निंबाळकर यांची सुटका करण्यात आली. बजाजी नाईकने सावकारांकडून पैसा व्याजाने काढून ही रक्कम खानास दिली. जून १६५९ च्या सुमारास खान वाईस पोहोचला. अफझलखान स्वराज्यावर हल्ला करण्यासाठी येत आहे याची कल्पना शिवाजी महाराजांना होतीच. शिवाजीने आपल्या सर्व सहकाऱ्यांशी चर्चा केली. खानाशी तह न करता युद्धच करावे. यद्वात विजय लागेल याची

खानाच्या बदललेल्या भूमिकेचा अंदाज शिवाजी महाराजांच्या चाणाक्ष बुद्धाने घेतला. त्यांनी खानाची भेट घेण्याचे मान्य केले. पण ही भेट वाईएवजी प्रतापगड येथे व्हावी असे शिवाजीने खानाच्या वकिलास सुचविले.

शिवाजीचा वकील पंताजी गोपीनाथ बोकील अफझलखानाच्या भेटीस :- खानाचे वकील कृष्णाजी भास्कर कुलकर्णी हे शिवाजी राजे यांना भेटले तेव्हा त्यांनी आपण खानाला खूपच घाबरतो असे नाटक केले होते. तसेच शिवाजीचा वकील पंताजी गोपीनाथ याने पण खानाची भेट घेऊन शिवाजी खानास कसा घाबरतो हे सांगितले होते. त्यामुळे अफझलखान सुखावला होता. शिवाजी आपणास कोणताही दगाफटका देणार नाही असे त्यांनी सांगितले होते. शिवाजी राजे वाईस येणार नाहीत तर जावळीत जाऊन त्यांना आपण जिवंत किंवा मृत पकडू असे खानाने ठरविले होते म्हणून त्याने जावळीस जाण्याचे मान्य केले. पंताजी गोपीनाथ बोकील यांनी अफझलखानास शब्द दिला की, "आपण संदेह न धरणे. भेटीस यावयाचे करणे. राजे आपल्या वाईटावरती नाहीत." पंताजी गोपीनाथ बोकील यांनी खानाच्या छावणीतून अशी माहिती काढली की, खानाच्या मनात शिवाजीविषयी कपटभाव आहे. उलट खानाने कृष्णाजी भास्कर कुलकर्णी याने दिलेल्या वृत्तांतानुसार 'शिवाजी त्यास फार घाबरतो' या गोष्टीवर विश्वास ठेवला व शेवटी जावळीस शिवाजीच्या भेटीसाठी जाण्याचे त्याने ठरविले.

खान वाई येथून जावळीकडे निघाला :- वाई येथून जावळीकडे जाताना खानाच्या लष्कराचे हाल झाले. हा भाग डोंगरदऱ्या व जंगलांनी व्याप्त असल्याने खानाच्या लष्कराचे खूप हाल झाले. तोफखाना, जनानखाना, बाजरबुणगे वाई येथे ठेवून लष्कर व जनावरे घेऊन तो जावळीकडे निघाला. पण रस्त्यात खानाच्या फौजेतील अनेक माणसे, जनावरे मृत्युमुखी पडली. प्रतापगडापासून ३ मैल अंतरावर पारगावनजीक कोयना नदीच्या खोऱ्यात खानाच्या फौजेने आपला तळ दिला.

अफझलखान-शिवाजी भेटीची योजना:- शिवाजीने आपल्या खास लोकांशी विचारविनिमय करून अफझलखानाच्या भेटीची योजना तयार केली होती. ही योजना खानास समजावून सांगण्यासाठी पंताजी गोपीनाथ बोकील या आपल्या वकिलास शिवाजीने खानाकडे पाठविले. या योजनेनुसार १. प्रतापगडाच्या पायथ्याशी शिवाजी राजे यांनी उभारलेल्या शामियान्यात ही भेट व्हावी. २. खान व शिवाजी या दोघांनी प्रत्येकी फक्त १० शरीर संरक्षक बाणाच्या टप्प्यावर उभे करावेत. या योजनेनुसार १०

असता.

अफझलखान प्रकरणाचे परिणाम :-

१. आदिलशाही व मोगलशाहीस धक्का :- अफझलखानाच्या वधाने विजापूरच्या आदिलशाही तसेच मोगल दरबारास मोठा धक्का बसला. असे काही होईल हे आदिलशाही दरबाराने गृहीत धरले नव्हते. मोगलशाहीलाही हा वध म्हणजे एक प्रकारचा धक्काच होता. शिवाजीच्या वाढत्या शक्तीला पायबंद घालण्यासाठीच औरंगजेबाने शाहिस्तेखानाची रवानगी केली होती. आदिलशाहाची घमेंड तर पूर्णपणे उतरली.

२. परकीय सत्तांना धक्का :- इंग्रज, पोर्तुगीज, डच, फ्रेंच या सर्व परकीय सत्ताही या धक्क्याने हादरल्या. त्यांनी यापुढे शिवाजी महाराजांच्या हालचालींवर बारकाईने लक्ष ठेवले.

३. शिवाजीबद्दलचा आदर वाढला :- या वधामुळे स्वराज्यातील जनतेमध्ये शिवाजी महाराजांबद्दलचा आदर व विश्वास वाढला. शककर्ते शिवराय या ग्रंथाचे लेखक विजय देशमुख लिहितात, "या युद्धामुळे महाराजांच्या अंगभूत गुणांची, मुत्सद्देगिरी, सेनापतित्वाची, नेतृत्वाची, धीरगंभीर स्वभावाची, धाडसाची, पराक्रमाची, ध्येयनिष्ठेची जी ओळख जगाला पटली त्याला तुलना नाही. जिवावरच्या प्रसंगावर मात करून महाराजांचे व्यक्तिमत्त्व उजळून निघाले."

४. फितुरीस आळा घातला :- खानाच्या स्वारीच्या वेळी जे मराठा सरदार खानास सामील झाले होते त्यांना शिवाजीने कडक शासन केले. त्यामुळे पुढील काळात फितुरीस आळा बसला.

५. प्रचंड लूट मिळाली :- अफझलखानाच्या वधामुळे व पराभवामुळे खानाचे ६५ हत्ती, ४००० घोडे, १२०० उंट मराठ्यांना मिळाले. त्याशिवाय ३ लाखांचे जडजवाहिर, कापड, ७ लक्ष नगद मोहरा, सोन्याचे होन, तोफा वगैरे साहित्य मिळाले. स्वराज्यबांधणीच्या कामासाठी ही रक्कम वापरता आली.

६. मराठ्यांच्या लष्कराचा आत्मविश्वास वाढला :- या स्वारीपर्यंत मराठा लष्कराने कोणतेही मोठे युद्ध केले नव्हते. लहानसहान स्वाच्या केल्या होत्या. या प्रकरणात मात्र अफझलखानाच्या १५,००० फौजेशी लढा दिला व यश मिळवले. त्यामुळे शत्रूचा सामना आपण करू शकतो, मोठी युद्धे आपण जिंकू शकतो असा एक प्रकारचा